

สังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย ในศตวรรษที่ 21

: ผลกระทบ และรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ สู่ความยั่งยืน

Society of Thai Elderly in the 21st Century: Impacts and Patterns of Social Welfare of the Elderly for Sustainability

เดโช แสนภักดี¹

เกษม ชนระวงศ์²

ชวน แพงปัสสา³

ผดุงศักดิ์ ศรีผักหอม⁴

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอผลกระทบ ที่เกิดขึ้นกับประชากรผู้สูงอายุของประเทศไทย จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากร และสังเคราะห์รูปแบบของการจัดสวัสดิการให้กับประชากรกลุ่มผู้สูงอายุ

จากการศึกษาพบว่า “สวัสดิการแบบบูรณาการ” (Welfare Mix) จะเป็นรูปแบบที่เข้าถึงปัญหา และความต้องการที่หลากหลายของผู้สูงอายุ ภายใต้สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน โดยมีระบบความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน เป็นทุนสำคัญทางสังคม (Social Capital) ที่มีอยู่เดิมในสังคมไทย ด้วยความร่วมมือของทุกภาคส่วน ทั้งหน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรอาสาสมัคร องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน ได้มาดำเนินงานร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน บนฐานความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน (Partnership) ด้วยการเป็นเจ้าภาพร่วมกัน เพื่อเติมเต็มบริการจากภาครัฐให้เกิดความทั่วถึง และเท่าเทียมให้ได้อย่างมากที่สุด สังคมผู้สูงอายุจึงเป็นเรื่องท้าทาย ที่ทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือกันอย่างจริงจัง เพื่อสนับสนุนให้เกิดกลไกของชาติ และผลักดันการจัดสวัสดิการของผู้สูงอายุ ให้เกิดผลสัมฤทธิ์ อันจะนำไปสู่เป้าหมายการพัฒนาสังคมเพื่อคนทุกวัย ได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : ผู้สูงอายุ สวัสดิการแบบบูรณาการ ความยั่งยืน

Abstract

The objectives of this paper aimed to present an impact of the problem with the elderly population of Thailand, by using the structure of the population and synthesize it with the pattern of welfare for the elderly population.

The study of this paper found that: "Welfare Mix" was a problematic form and a diverse need of the elderly under different societies, cultures, traditions, values and economics, by a well - connected system so it is a special social capital. In the Thai society with the cooperation of all sectors, the agency government, private sector, local administration, volunteer organizations, NGOs and community organizations with an effort to work together by sharing knowledge and studying the basis of relations showing partnership by hosting together to complete the services from the government thoroughly

¹⁻⁴อาจารย์ประจำคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิทยาลัยบัณฑิตเอเชีย

and equally. Elderly society is a challenge for all parties that must consider a serious cooperation in order to support the national mechanism, and push the welfare of the elderly achievement that would lead to social development goals for people of all ages for sustainability.

Keywords: Elderly people, Welfare mix, Sustainability

1. บทนำ

จากโครงสร้าง และสัดส่วนของประชากรผู้สูงอายุ ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และต่อเนื่องนั้น ส่งผลโดยตรง ต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ และเสถียรภาพทางด้านการคลังของประเทศ ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐ และผู้มีส่วนที่เกี่ยวข้อง จึงต้องเตรียมมาตรการ เพื่อรองรับอย่างทันทั่วถึง ต่อสถานการณ์ของผู้สูงอายุ ด้วยการปรับกระบวนการที่มองผู้สูงอายุเป็นภาระของสังคมในฐานะ “ผู้รับ” ให้เป็นผู้ใช้ประโยชน์ที่สร้างประโยชน์ต่อสังคมในฐานะของ “ผู้ให้” การจัดสวัสดิการสังคมที่มีภาครัฐเป็นผู้ดำเนินการหลัก นั้น จึงต้องปฏิรูปโดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในสังคม ให้เข้ามาเป็นเจ้าภาพเพื่อการพัฒนา

สำหรับประเทศไทย พบว่าการจัดสวัสดิการโดยภาคประชาชนนั้น มีความเป็นรูปธรรมให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น ในรูปแบบของ “สวัสดิการแบบบูรณาการ” (Welfare Mix) ซึ่งสามารถตอบสนองปัญหา และความต้องการที่หลากหลายของประชาชน ได้อย่างครอบคลุม และทั่วถึงมากยิ่งขึ้น ด้วยความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรอาสาสมัคร องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน มาดำเนินงานร่วมกัน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน บนฐานความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน และเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นแนวทางการแก้ปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับผู้สูงอายุ และคนทุกวัย ได้อย่างยั่งยืน

ถึงเวลาแล้ว ที่การจัดสวัสดิการดูแลผู้สูงอายุ ต้องเป็นวาระแห่งชาติที่ทุกฝ่ายควรร่วมมือกันอย่างจริงจัง เพื่อรับมือ และเปลี่ยนวิกฤติ ให้เป็นโอกาสที่จะได้พัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับประชากรผู้สูงอายุ โดยทุกภาคส่วนได้เข้ามาช่วยเติมเต็ม และแบ่งเบาภาระของรัฐบาล ทั้งหมดนี้ จะช่วยสร้างโอกาสให้ประเทศไทยก้าวสู่ความพร้อม ในการเป็นประเทศที่ผู้สูงอายุ ได้รับสวัสดิการที่ดี มีกำลังใจในการ

ใช้ชีวิตในวัยชราภาพ และเป็นทรัพยากรที่มีพลัง พร้อมที่จะสร้างคุณค่าในการพัฒนาประเทศ ต่อไป

2. สถานการณ์ และผลกระทบต่อผู้สูงอายุของประเทศไทย

สถานการณ์ผู้สูงอายุของประเทศไทยอยู่ในภาวะวิกฤติ ด้วยโครงสร้างประชากรของประเทศกำลังเปลี่ยนไป จากเดิม จากที่เป็นพีระมิดฐานกว้างด้วยจำนวนประชากรอายุน้อย กลายเป็นพีระมิดกลับหัวที่ฐานจะแคบลงอย่างมาก เพราะอัตราการเกิดที่ลดลง และยอดพีระมิดขยายกว้างขึ้น ซึ่งเมื่อย้อนกลับไปดูข้อมูลในปี พ.ศ. 2548 นั้น ก็จะพบว่า ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ “สังคมผู้สูงอายุ” หรือ Aged Society มาแล้วนั้น ด้วยตัวเลขสูงที่สุดในกลุ่มประเทศอาเซียน คือ ร้อยละ 12 แล้วเพิ่มขึ้นเป็น ร้อยละ 14 ใน พ.ศ. 2556 และร้อยละ 20 ใน พ.ศ. 2564 (รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย, 2556) อัตราการเพิ่มขึ้นที่รวดเร็วดังกล่าวนี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อการบริหารจัดการของประเทศ ทั้งในระดับมหภาค คือ ด้านเศรษฐกิจ สังคม และปัญหาในระดับจุลภาคคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตประชากรโดยตรง ซึ่งอาจสรุปผลกระทบต่อประชากรผู้สูงอายุในภาพรวมได้ ดังนี้

ด้านเศรษฐกิจ จากสัดส่วนประชากรสูงอายุที่เพิ่มมากขึ้น และอัตราการเกิดลดลงนั้น ทำให้ประชากรวัยแรงงาน ต้องแบกรับภาระการเลี้ยงดูผู้สูงอายุในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้น ด้วยตัวเลขประมาณการใน พ.ศ.2564 ดังที่กล่าวมานั้น จะมีสัดส่วนของวัยแรงงานที่ต้องดูแลผู้สูงอายุ คือ 5 ต่อ 1 หมายถึงคนในวัยแรงงานจะมีรายได้ลดลง ส่งผลต่อรายได้เฉลี่ยของประชากรทั้งประเทศลดลง การออมเงินน้อย การลงทุนจึงลดลง ขณะที่ภาครัฐต้องจ่ายเพิ่มขึ้น สำหรับการประกันสังคม การดูแลสุขภาพอนามัย และสวัสดิการผู้สูงอายุ จึงเสี่ยงไม่ได้ที่ปัญหาดังกล่าวนี้ จะส่งผลกระทบต่อความสามารถในการแข่งขันของประเทศในภาพรวมด้วย

คำถามคือ รัฐจะหางบประมาณมาจากไหน จะสร้างความยั่งยืนทางการคลังได้อย่างไร หรือปัญหาดังกล่าวจะกลายเป็น “ระเบิดเวลา” ที่กำลังรอวันระเบิด โดยไม่ได้เตรียมการรับมือ หรือแก้ไขอย่างจริงจัง ทั้งที่สถิติตัวเลขของประชากรนั้น เป็นสิ่งที่สามารถคำนวณ และประมาณการได้ล่วงหน้า แต่ปัจจุบันนี้ระเบิดเวลาลูกดังกล่าว ก็ยังคงเดินและนับถอยหลังต่อไป

ด้านสังคม วันนี้นักสังคมไทยมีสถาบันครอบครัวที่มีความเข้มแข็ง สามารถจุนเจือเลี้ยงดูผู้สูงอายุได้ ทำให้ปัญหาเหล่านี้ไม่เด่นชัดเท่าที่ควร แต่ในอนาคตด้วยทำงานอาจารย์ภาชนะนี้ไม่ไหว เนื่องจากอัตราภาระการพึ่งพิงจะเพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับผู้สูงอายุส่วนใหญ่อายุยืน อาจส่งผลให้ปัญหาถึงจุดอิมมิตัวในไม่ช้า ในขณะที่กระแสการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และกระแสของทุนนิยมอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายประชากรวัยแรงงานจากภาคการเกษตร เข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น โครงสร้างของครอบครัวซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาคการเกษตร ในลักษณะของครอบครัวใหญ่ที่เคยอยู่ร่วมกันของคนทุกวัย ทั้งปู่ ย่า ตา ยาย อยู่กับลูกหลาน ได้เปลี่ยนเป็นครอบครัวที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันน้อยลง จากเดิมที่ผู้สูงอายุเคยได้รับความเคารพนับถือ ให้เป็นเสาหลักของครอบครัว เป็นที่พึ่งพิงของบุตรหลาน เป็นแหล่งสั่งสมภูมิปัญญาให้กับคนในชุมชน ได้ถูกลดความสำคัญลง ทำให้ศักยภาพ ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ ตลอดจนภูมิปัญญาที่สั่งสมอยู่ในตัวผู้สูงอายุนั้น ก็อาจถูกละเลย ถูกลืมมองข้ามไป จึงเกิดความรู้สึกว่าถูกทอดทิ้ง โดดเดี่ยวและรู้สึกแปลกแยกทางสังคม จนกลายเป็นภาระที่สังคมต้องช่วยกันดูแล ดังนั้น “ครอบครัว” จะยังคงเป็นสถาบันหลัก ที่ผู้สูงอายุจะพึ่งพา ผากชีวิตและความสุขในบ้านปลายไว้ได้ เช่นในอดีตหรือไม่

ด้านคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ด้วยวัยของผู้สูงอายุ ที่มีความเสื่อมสภาพทางร่างกายนั้น ทำให้มีความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกในการใช้ชีวิตที่มากขึ้น ความต้องการการดูแลเอาใจใส่มากขึ้น แนวโน้ม และโอกาสการเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆที่มากขึ้น ทำให้รัฐมีรายจ่ายด้านสุขภาพเพิ่มขึ้น งบประมาณสำหรับใช้ในการลงทุนพัฒนาประเทศในด้านอื่นๆจึงอาจลดลง เพราะภาครัฐเองก็มี

ข้อจำกัดในเรื่องทรัพยากร งบประมาณ และบุคลากร ส่งผลให้บริการต่าง ๆ ที่จัดให้แก่ผู้สูงอายุกระจายได้ไม่ทั่วถึง และครอบคลุม จึงไม่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีคุณภาพ และเหมาะสมกับวัยอย่างที่เราควรจะเป็น หรือแม้กระทั่งตัวกฎหมายเองก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงคำอธิบายที่เกี่ยวกับคำว่า “ผู้สูงอายุ” ก็จะได้เห็นว่า มีแนวคิดในการจัดกลุ่มของผู้สูงอายุรวมเข้ากับกลุ่มของเด็ก สตรี ผู้พิการ ตลอดจนผู้ยากไร้ ให้อยู่ในกลุ่มเดียวกัน ทำให้เกิดความคิด ความรู้สึก ว่า “ผู้สูงอายุ” คือผู้ที่ต้องรอรับการสงเคราะห์ การช่วยเหลือ เป็นผู้ที่ต้องพึ่งพิง เป็นภาระของผู้อื่น เป็นผู้ไร้ความสามารถ และขาดโอกาส ดังนั้น รัฐจึงมีนโยบายให้การช่วยเหลือแบบรัฐอุปถัมภ์ ซึ่งได้สร้างปัญหา หรือจุดอ่อนด้านการเงินการคลังตามมา และจะกลายเป็นภาระหนักของประเทศในอนาคต แนวคิดแบบรัฐอุปถัมภ์นี้ ยังจะเป็นตัวสร้างทัศนคติของผู้รับการสงเคราะห์ที่มีต่อระบอบ และรอพึ่งรัฐมากกว่าพึ่งตนเอง ก็จะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ในระยะยาวด้วย

จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยยังจัดบริการผู้สูงอายุรวมไว้ในระบบบริการสุขภาพทั่วไป ในลักษณะของงานฝาก หรืองานแฝง เป็นบริการแบบกระจุก ไม่กระจาย ผู้สูงอายุยังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการ ด้วยค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ด้วยสภาพร่างกายที่ไม่พร้อม หน่วยงานบริการต่างๆมีการทำงานแบบแยกส่วน ขาดบูรณาการทั้งในเรื่องแผน งบประมาณ และกำลังคน จึงน่าจะสรุปได้ว่าแนวคิดหลักยังเน้นการสงเคราะห์ เช่นในอดีต นับตั้งแต่สถานสงเคราะห์คนชราบ้านบางแค ปี พ.ศ.2496 สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อช่วยเหลือคนชราที่ทุกข์ยาก เดือดร้อน ให้สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ตามอัตภาพ ถึงแม้ในปัจจุบันนี้จะมีรูปแบบที่เพิ่มเติมขึ้นมา คือศูนย์บริการผู้สูงอายุ หรือศูนย์อเนกประสงค์ เพื่อผู้สูงอายุในชุมชน หรือศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตและการมีงานทำของผู้สูงอายุ รวมถึงการจ่ายเบี้ยยังชีพนั้น ก็ยังเป็นแนวคิดที่เน้นการสงเคราะห์ และเป็นนโยบายแบบสั่งจากบนลงล่าง (Top down) ในรูปแบบ “สถาบันของรัฐ (Institutional model)” ที่ใช้แก้ปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งเราจะพบว่า มันนำมาสู่ปัญหาต่างๆในระยะยาวตามมา ในลักษณะของ “ปัญหาลูกโซ่” จึงยากที่จะเกิดความยั่งยืนขึ้นได้ โดยเฉพาะ

ความสามารถทางการคลังของประเทศที่จะจ่ายได้ในระยะยาว ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุโดยตรง จึงอาจสรุปได้ว่าปัญหาหลักตามแนวทางการพัฒนาดังกล่าวนี้คือ โครงสร้าง (Structure) ของการบริหารจัดการ ที่เน้นทำงานตามหน้าที่ (Function) สั่งการจากบนลงล่าง (Top Down) บริหารจัดการ ในรูปแบบของการ “ปูพรม” โดยละเอียดต่อศักยภาพและความหลากหลายของพื้นที่ (Area) จึงทำให้เกิดปัญหาหรืออุปสรรคต่อการพัฒนา ทั้งในระดับนโยบาย และระดับการปฏิบัติ โดยสรุปได้ ดังนี้

1) เกิดการทำงานแบบแยกส่วน ระหว่างบริการทางสังคม และสุขภาพ จึงขาดความต่อเนื่อง และความที่เข้มแข็งของการให้บริการ

2) การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทำให้ขาดความต่อเนื่องของโครงการต่างๆ

3) ยังขาดงบประมาณ และบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในด้านผู้สูงอายุโดยตรง โดยเฉพาะในส่วนขององค์กรท้องถิ่น

4) สวัสดิการสังคมที่รัฐจัดให้กับผู้สูงอายุยังไม่เพียงพอ และตรงกับความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุ รวมถึงยังไม่ทั่วถึงผู้มีสิทธิ์ที่จะได้รับอย่างแท้จริง

5) สวัสดิการในรูปแบบการสงเคราะห์นั้น ตอกย้ำความรู้สึกของการเป็น “ผู้รอรับ” ไม่เกิดภาคภูมิใจ ในการรับผิดชอบต่อตัวเอง ไม่ทำให้ผู้สูงอายุสามารถพึ่งตนเองได้ อย่างยั่งยืน แต่กลับทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกหัวเหว่ และขาดคุณภาพชีวิตที่ดี

6) ผู้สูงอายุยังขาดความรู้ ความเข้าใจในสิทธิของผู้สูงอายุ ตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ.2546 จึงไม่สามารถเข้าถึงบริการที่ภาครัฐจัดให้ ได้

7) ขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในฐานะผู้เป็นเจ้าของปัญหา จึงไม่ได้รับความร่วมมืออย่างแท้จริง

8) ค่านิยมของคนรุ่นใหม่เปลี่ยนไป ทิศนคติต่อความชรา ที่เห็นว่าเป็นเรื่องของวัฏจักรชีวิตที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงไม่เห็นความสำคัญว่าจะต้องพัฒนา หรือปรับปรุงคุณภาพชีวิตอีก ซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรคที่สำคัญมากต่อการดูแล และพัฒนาในด้านต่างๆ ตลอดจนค่านิยมทางสังคมในด้านการให้คุณค่า ความกตัญญูทดแทน ความเชื่อใน

ระบบอาวุโส และความเคารพยกย่องผู้สูงอายุลดน้อยลงกว่าในอดีต อาจทำให้ระบบการเกื้อหนุนทางสังคมแก่ผู้สูงอายุ มีแนวโน้มลดลง

ดังนั้น งบประมาณ และโครงการต่างๆ ที่ถูกจัดสรร และสั่งลงมาจากภาครัฐสู่ชุมชนนั้น จึงไม่สามารถบรรลุตามเป้าหมายได้ ทั้งด้านปริมาณ และคุณภาพ ไม่แก้ปัญหาที่แท้จริงของผู้สูงอายุ ทำให้รัฐยังคงต้องจ่ายเพิ่มขึ้นในอนาคต ตามจำนวนและสัดส่วนผู้สูงอายุที่เพิ่มในอัตราที่รวดเร็วดังกล่าว รัฐบาลจะหาเงินมาจากไหน ในขณะที่รายรับของประเทศยังน้อย ในภาวะเศรษฐกิจเช่นที่เป็นอยู่ แต่รายจ่ายที่ต้องเพิ่มขึ้น ๆ การลงทุนพัฒนาเศรษฐกิจในด้านอื่นๆ ก็ต้องพัฒนาไปด้วย รัฐบาลจะอย่างไร เพื่อให้เกิดการพัฒนาคอนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ สามารถสร้างความยั่งยืน ควบคู่ไปพร้อมกับการพัฒนาประเทศในด้านอื่น ๆ ด้วย

3. รูปแบบการบริหารงานสวัสดิการผู้สูงอายุ ที่ยั่งยืน

“ความยั่งยืน” (Sustainable) หากจะหมายถึง “การใช้ทรัพยากรของคนในรุ่นปัจจุบัน ที่ไม่ส่งผลกระทบต่อรุ่นลูกกับคนรุ่นหลัง” แล้วนั้น หากรัฐบาลยังใช้งบประมาณเพิ่มขึ้น ๆ กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ จากเงินภาษีของประเทศแบบรัฐอุปถัมภ์ดังเช่นที่ผ่านมา สุดท้ายปัญหาด้านการคลังของประเทศก็คงจะมีสภาพเช่นเดียวกับ “ระเบิดเวลา” ที่รอการระเบิดในไม่ช้านี้ รัฐบาลคงต้องหาทางออกด้วยการ “สร้างหนี้ และกู้ยืม” ตามวัฏจักรของประเทศกำลังพัฒนา ไขหรือไม่ หากเป็นเช่นนั้นก็ย่อมเป็นการโยนภาระให้กับคนในอนาคต นโยบายหรือแนวทางการพัฒนาคอนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ที่ดำเนินตามโครงสร้างการบริหารจัดการแบบบนลงล่าง หรือ Top Down ที่ผ่านมานี้ จึงไม่สามารถสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้น กับการพัฒนาประเทศ และการพัฒนาคอนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ได้อย่างแท้จริง ผู้เขียนจึงเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาระบบบริหารจัดการสวัสดิการทางสังคม ให้แก่ผู้สูงอายุ เพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดี พึ่งพาตนเองได้ และอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข มีศักดิ์ศรี เหมาะสม สอดคล้องกับวัฒนธรรมของสังคมไทยที่มีขนบธรรมเนียมในการเคารพผู้อาวุโส ซึ่งเป็นผู้มีพระคุณ มีประสบการณ์ มีภูมิปัญญาที่สะสม และถ่ายทอดจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน ดังปรัชญาแผนผู้สูงอายุ

แห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2545-2564) ที่ว่า“ผู้สูงอายุไม่ใช่บุคคลด้อยโอกาสหรือ เป็นภาระต่อสังคม แต่สามารถมีส่วนร่วม เป็นพลังพัฒนาสังคม จึงควรได้รับการส่งเสริมและเกื้อกูลจาก ครอบครัว ชุมชน และรัฐ ให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่า มีศักดิ์ศรี คงไว้ซึ่งภาวะสุขภาพ และความเป็นอยู่ที่ดีให้นานที่สุด”

สวัสดิการสังคม ตามความหมายในพระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ.2546 นั้น หมายถึงระบบการจัดบริการแก่สังคมที่มีมาตรฐาน ในเชิงป้องกันปัญหา การแก้ไขปัญหา การพัฒนาและส่งเสริมกิจกรรมเพื่อสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นในสังคม ให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิของประชาชนที่จะได้รับ และการได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการจัดสวัสดิการสังคมด้วย จึงเห็นได้ว่าในหลายภาคส่วนก็ได้เตรียมความพร้อม และให้ความสำคัญกับประชากรกลุ่มผู้สูงอายุนี้มากขึ้น ทั้งในระดับการกำหนดนโยบาย และการวางแผน เช่น ที่เห็นได้จากการชูประเด็นผู้สูงอายุเป็นประเด็นหลัก ในการหาเสียงเลือกตั้งหลายครั้งที่ผ่านมา รวมถึงการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับผู้สูงอายุในระดับชาติ ดังที่เขียนไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การมีกฎหมายที่ใช้คุ้มครองผู้สูงอายุโดยตรงคือ พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ.2546 ซึ่งมีผลบังคับใช้มาตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2547 จนถึงปัจจุบันนั้น แต่คำถามก็มีอยู่ว่า แล้วนโยบายดังกล่าวนี้ จะเป็นแนวทางการรับมือกับวิกฤติการณ์นี้ อย่างไรทัน ทันท่วงทีเพียงพอ และยั่งยืนหรือไม่ หรือว่ารัฐอาจต้องนานโยบายเกี่ยวกับสวัสดิการผู้สูงอายุมากขึ้นว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ ตัวอย่างเช่น การจ่ายเบี้ยยังชีพแก่ผู้สูงอายุในปัจจุบันนี้ ก็ยังพบปัญหาการกระจายเงินช่วยเหลือไปสู่ผู้สูงอายุที่ได้รับสิทธิ์ ก็ยังไม่ทั่วถึง และไม่พอเพียงต่อการดำรงชีพ ส่วนเบี้ยชราภาพแบบบำนาญสำหรับข้าราชการ ก็ยังเป็นปัญหาที่ภาครัฐยังต้องหาทางออกว่า จะทำอย่างไรให้เกิดความยั่งยืนทางการคลัง ควบคู่ไปกับการพัฒนาประเทศในด้านอื่นๆด้วย

สำหรับประเทศไทย ซึ่งมีรากฐานโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติมาช้านาน ในอดีต วิถีชีวิตของคนสัมพันธ์กับชุมชน และธรรมชาติ มีการดูแล

ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตั้งแต่เกิดจนตาย รากฐานดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคม (Social capital) ที่สำคัญมากประเภทหนึ่ง และทุนทางสังคมดังกล่าวนี้ ก็ได้มีน้อยไปกว่าประเทศใดๆ เลย แต่ทำไม การขับเคลื่อนนโยบายสู่การปฏิบัตินั้น ยังพบปัญหาและอุปสรรคอยู่มาก ไม่สามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด และมีแนวโน้มของความไม่ยั่งยืน ทั้งในด้านการคลังของประเทศ และด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ปัญหาที่นำมาแก้ไขในปีนี้ ก็ยังคงเป็นปัญหาเดิมจากปีที่แล้ว เป็นวัฏจักรเช่นนี้ โดยยังไม่พบทางออกในทิศทางที่ดีขึ้น และก่อให้เกิดความยั่งยืนในเชิงการพัฒนาด้วย

ดังนั้น หากใช้วิธีคิดในทางกลับกันในเรื่องโครงสร้าง (Structure) ของการบริหารจัดการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ในลักษณะจากล่างขึ้นบน หรือ Bottom up ซึ่งที่ผ่านมา ยังได้รับความสำคัญในระดับน้อย ในลักษณะของการพัฒนากระแสรอง และกระแสนำทางเลือก แต่หากวิเคราะห์ด้วยความเป็นเหตุและผลแล้ว ก็น่าจะเห็นทางออกของปัญหา ที่จะนำไปสู่การพัฒนาเพื่อความยั่งยืนได้ โครงสร้างการบริหารจัดการแบบล่างสู่บน (Bottom up) นี้ ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของผู้ที่เป็นเจ้าของปัญหา และผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ท้องถิ่นหรือชุมชนนั้นๆหรือที่เรียกว่า “การพัฒนาโดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง” การคำนึงถึงความแตกต่างของบริบทสังคม ความต้องการและสภาพปัญหาที่แตกต่างกัน ที่สำคัญคือการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม (Social capital) เป็นพื้นฐานสำคัญที่มีอยู่เดิมในวัฒนธรรมของไทย คือความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ดังนั้น บริการที่จัดขึ้นโดยชุมชน จะสามารถตอบสนองปัญหาได้ตรงจุดหรือ “เกาถูกที่คัน” เข้าถึงผู้สูงอายุได้อย่างทั่วถึง และเท่าเทียมด้วยการพัฒนาที่ยึดเอาผู้สูงอายุเป็นหลักชัย จากการมีส่วนร่วมของคนทุกวัย จึงเป็นการเติมเต็มในส่วนของการบริการจากภาครัฐได้อย่างแท้จริง อีกทั้งเป็นกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนเอง เกิดความรู้สึกของการเป็นเจ้าของ เสริมค่านิยมความเป็นประชาธิปไตย พัฒนาสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองและปกครองตนเอง (Self Government) การบริหารจัดการสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบดังกล่าวนี้ จึงถือได้ว่าเป็น “การพัฒนา

ทุนทางสังคม” หรือ “การเพิ่มทุนทางสังคม” แนวทางหนึ่งซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน ทั้งด้านการคลังของประเทศ และคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ที่จะได้รับการดูแลอย่างเหมาะสม

การจัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ ที่ดำเนินงานโดยภาคีหลายภาคส่วน ในรูปแบบของเครือข่ายทางสังคม (social network) ทั้งองค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ละภาคีจะมีแนวโน้มที่สัมพันธ์กัน บนฐานความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม เป็นหุ้นส่วนในการจัดการทางสังคมร่วมกัน และร่วมมือกันในการทำงานได้มากยิ่งขึ้น มีวิธีทำงานแบบผสมผสาน (พหุวิธี) มีความหลากหลายของสหวิชาชีพ (พหุภาคี) ที่มีองค์กรทุกภาคส่วน เข้ามาร่วมคิด แก้ไขปัญหา บนฐานความสำคัญที่เสมอภาคแบบหุ้นส่วน (Partnership) และมีส่วนร่วมในฐานะ “เจ้าภาพร่วม” มากกว่าการให้บริการแบบหน่วยเดียว รัฐบาลจึงควรวางแผนในการกำหนดนโยบาย รวมทั้งกระจายภารกิจดังกล่าวให้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานต่างๆ ในท้องถิ่นนั้นๆ ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมในลักษณะของเครือข่ายทางสังคม (social network) เพื่อบริหารจัดการสวัสดิการสังคมแก่ผู้สูงอายุ ที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน และลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในระยะยาว การปรับแนวคิดของการพัฒนาแบบใหม่ คือ การเปลี่ยนสภาพจากรัฐขึ้นำการพัฒนา และหันมาใช้ภาคประชาชน และประชาสังคมมีบทบาทการพัฒนาตนเอง โดยที่รัฐให้การสนับสนุน และคำนึงถึงความหลากหลายของแต่ละพื้นที่ การปรับลดบทบาทของภาครัฐ และเพิ่มพลังให้องค์กรภาคประชาชน จำเป็นต้องคิดใหม่ ผู้เขียนมองว่า แนวทางดังกล่าวมานี้จะสามารถตอบสนองปัญหา และความต้องการของผู้สูงอายุได้อย่างครอบคลุม และทั่วถึง

สวัสดิการแบบบูรณาการ (Welfare Mix) คือ แนวคิดที่มุ่งเน้นการจัดสวัสดิการสังคมขั้นพื้นฐาน ให้กับกลุ่มคนจน คนด้อยโอกาส เป็นหลัก และเน้นการลงทุนทางสังคมมากขึ้น โดยใช้การมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในสังคม โดยเฉพาะประชาชน และชุมชนผู้เป็นเจ้าของปัญหา ให้สามารถจัดการแก้ไขปัญห ช่วยเหลือดูแลกันเองได้ โดยที่ภาครัฐยังคงมีบทบาทเข้าไปแทรกแซง ส่งเสริม สนับสนุน เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม เช่นเดียวกับแนวคิดของ

แอนโทนี่ กิดเดนส์ ค.ศ.1994 ที่ให้ความสำคัญกับความรับผิดชอบต่อกัน ระหว่างคนในสังคม การมีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อกันในสังคม การไม่ทอดทิ้งกัน

Pete Alcock (2000) ได้ให้คำนิยาม “สวัสดิการแบบบูรณาการ (Welfare Mix) หมายถึง การจัดสวัสดิการที่ไม่ได้มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำเพียงฝ่ายเดียว แต่มาจากความร่วมมือ และการพัฒนาของผู้จัดบริการสวัสดิการสังคมจากภาคส่วนต่างๆ ที่แตกต่างกัน ทั้งภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชน (Private welfare) และภาคอาสาสมัคร ได้มีการดำเนินการและเจริญเติบโตควบคู่กันเรื่อยมา เป็นความสัมพันธ์ที่ต่างตอบแทนกัน และมีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างภาครัฐกับภาคส่วนต่างๆ

จากคำนิยามที่กล่าวมานี้ การจัดสวัสดิการสังคมจึงควรมีการออกแบบที่หลากหลาย สอดคล้องกับสถานการณ์ และเข้าถึงปัญหา การสร้างระบบสวัสดิการสังคม จึงต้องพิจารณาด้านทุนที่มีคุณค่าอยู่แล้วในสังคม คือ ทุนทางสังคม อีกทั้งต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมอย่างเต็มรูปแบบของบุคคล และกลุ่มคนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง การจัดสวัสดิการจึงไม่ควรมีรูปแบบใดรูปแบบเดียว แต่ควรจะมีการดำเนินงานโดยภาคีหลายภาคส่วน ทั้งหน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรอาสาสมัคร องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน มาดำเนินงานร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ต่างฝ่ายต่างตอบแทนกัน บนฐานความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนการพัฒนาสวัสดิการอย่างเท่าเทียมกัน โดย อภิญา เวชยชัย (2005) ได้สรุปถึงหลักการสำคัญของสวัสดิการแบบบูรณาการ (Welfare Mix) ที่สำคัญ ๆ ไว้ ดังนี้

1. สวัสดิการสังคม ต้องเกิดจากความร่วมมือ การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุกภาคส่วนในสังคม มีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยใช้กระบวนการวิเคราะห์ปัญหา เรียนรู้ปัญหาร่วมกันในแบบแนวราบ เพื่อให้เกิดการตอบสนองปัญหาให้ครอบคลุมและทั่วถึงให้มากที่สุด จึงหมายถึงการทำงานที่ไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นพระเอก แล้วทำให้อีกฝ่ายเป็นพระรอง แต่จะมีการทำงานแบบ “ตัวแสดงหลัก” และ “ตัวแสดงร่วม” ในบทบาทที่ต่างกัน เท่านั้น โดยทุกคนคือ “เจ้าภาพร่วม”

2. สวัสดิการสังคมและบริการต่างๆที่จัดขึ้นนั้นต้องเน้นในเรื่องของความเป็นธรรม ความเท่าเทียม และความทั่วถึง เพื่อตอบสนองปัญหา และความต้องการของประชาชนผู้รับบริการให้ได้ตรงจุด อย่างแท้จริง

3. สวัสดิการสังคมต้องคำนึงถึง ความเสมอภาค เป็นพื้นฐาน เพราะเป็นสิทธิตามกฎหมายที่ประชาชนทุกคนพึงได้รับโดยไม่แตกต่างกัน เพื่อไม่สร้างความเหลื่อมล้ำในสังคม

4. สวัสดิการสังคม ต้องคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวด้วย คือ ความยั่งยืน หมายถึงการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในรุ่นปัจจุบันนี้ ต้องไม่ส่งผลในทางลบกับคนในอนาคต

5. สวัสดิการสังคมที่ดีต้องสามารถเข้าถึงประชาชนได้อย่างทั่วถึง และเท่าเทียม ด้วยรูปแบบที่หลากหลายมิติ และหลากหลายทางเลือก เพื่อตอบสนองปัญหา และความต้องการที่หลากหลาย ให้แก่ประชาชนได้อย่างเหมาะสม

ในช่วงที่ประเทศไทยเผชิญกับวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำ และปัญหาสังคมที่ถดถอย ในปี พ.ศ.2540 นั้น ทิศทางการพัฒนาประเทศก็ได้ปรับเปลี่ยนโดยการเปิดโอกาส และเน้นให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น โดยในด้านการจัดสวัสดิการสังคมนั้น มีแนวคิดหลักคือ “การใช้ชุมชนเป็นฐาน” การให้ชุมชนได้จัดสวัสดิการเพื่อดูแลคนในชุมชนด้วยตนเอง หรือที่เรียกว่า “สวัสดิการชุมชน” นั้นทำให้เห็นได้ว่านโยบายต่าง ๆ ที่จะลงมาสู่ชุมชนนั้น ภาครัฐได้เน้นที่ตัวประชาชนโดยตรง โดยรัฐบาลได้ถ่ายโอนภารกิจ ภายใต้นโยบายการกระจายอำนาจ มาสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เป็นผู้ที่มีหน้าที่หลักในการดำเนินงานดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันภาคส่วนต่าง ๆ นอกเหนือจากภาครัฐ ก็ยังมีการดำเนินงานขับเคลื่อนงานสวัสดิการสังคมเพื่อผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง ในฐานะการพัฒนาในกระแสรอง ซึ่งยังคงเป็นพลังหลักในการขับเคลื่อนงานสวัสดิการสังคม ที่สามารถเข้าถึงปัญหา และความต้องการของผู้สูงอายุได้ดีกว่าภาครัฐ เช่นองค์กรชุมชน องค์กรภาคีที่เป็นเครือข่ายทางสังคมที่มีการดูแลช่วยเหลือกันเองตามธรรมชาติ ทั้งในรูปแบบของครัวครัว เครือญาติ เพื่อน เพื่อนบ้าน และคนในชุมชนเดียวกัน ซึ่งการช่วยเหลือ

กันในสังคมดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นพลังขับเคลื่อนที่มีความสำคัญอย่างมาก เป็นผู้ที่รู้ปัญหา รู้ความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เป็นผู้ที่ได้ปฏิบัติจริง ซึ่งจะสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้นในการพัฒนา ได้มากกว่าคนจากนอกชุมชน หรือภาครัฐส่วนกลาง

จากลักษณะการพัฒนาด้วยกระแสหลัก และกระแสรองดังที่กล่าวมานี้ รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมเพื่อผู้สูงอายุที่น่าจะเหมาะสมกับสังคมไทยมากที่สุด ก็น่าจะเป็นรูปแบบที่ “ไม่ปฏิเสธแบบใดแบบหนึ่ง” แต่เป็นสวัสดิการที่สามารถผสมผสานข้อดี ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนเข้าด้วยกันได้อย่างลงตัว เป็นการต่อยอดส่งเสริมซึ่งกันและกัน ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาตามแนวทางที่ยั่งยืน เติบโตคุณภาพชีวิตให้กับผู้สูงอายุ และเป็นสวัสดิการเพื่อคนทุกวัยในสังคมได้อย่างแท้จริง

4. บทสรุป

ด้วย สถานการณ์ของประเทศไทยในปัจจุบันมาถึงจุดเปลี่ยนที่สำคัญ ที่ทำให้เราต้องหันมาพิจารณาเกี่ยวกับระบบการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุ เพื่อรองรับความเสี่ยงในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทยกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ที่มีสัดส่วนประชากรวัยพึ่งพิงต่อประชากรวัยแรงงานเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ รัฐบาลจึงต้องจัดสรรงบประมาณในการดูแลประชาชนวัยพึ่งพิง หรือผู้สูงอายุมากขึ้น ทำให้ความสามารถในการแข่งขันลดลง ในขณะที่ บริการที่จัดให้กับผู้สูงอายุก็ยังไม่สามารถตอบสนองต่อปัญหา และความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุได้ ที่สำคัญคือการกระจายที่ยังไม่ทั่วถึง และยังมีผลให้เกิดความไม่เท่าเทียม การจัดสวัสดิการผู้สูงอายุดังกล่าวนี้นี้ จึงไม่ควรเป็นหน้าที่ของภาครัฐเพียงฝ่าย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าภาพหลักในระดับพื้นที่ จะต้องคิด ริเริ่ม และสร้างสรรค์ โดยใช้ผู้บริหาร ผู้นำองค์กรต่างๆในระดับท้องถิ่นที่มีวิสัยทัศน์ มีความรู้ เพื่อร่วมกันบริหารงานที่เน้นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง การบูรณาการจัดการของไตรภาคี โดยองค์กรภาครัฐ องค์กรภาคเอกชน และองค์กรภาคประชาชน ตลอดจนผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียจากทุกฝ่าย ทั้งเครือข่ายระดับตำบล ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด จะสามารถทำให้การดำเนินงานที่มีผู้สูงอายุเป็น

“หลักชัย” นั้น ประสบความสำเร็จได้ และเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างมีคุณภาพ

การจัดสวัสดิการแบบบูรณาการ (Welfare Mix) จึงน่าจะเป็นรูปแบบหนึ่ง ของการจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุ ที่จะสามารถเชื่อมประสานภาคส่วนต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการ (Formal Sector) และไม่เป็นทางการ (Informal Sector) ในชุมชน มาจัดระบบสวัสดิการร่วมกัน โดยการผสมผสาน บูรณาการข้อดี ไม่ปฏิเสธแบบใดแบบหนึ่ง เนื่องจากสวัสดิการแบบบูรณาการ ได้ยึดเอาปัญหา และความต้องการของผู้สูงอายุเป็นตัวตั้ง เริ่มตั้งแต่ความต้องการจากตัวบุคคล และขยายปฏิสัมพันธ์กับสังคม โดยตัวชีวิตที่สำคัญว่า จะเป็น“สวัสดิการแบบบูรณาการ” หรือไม่นั้น จึงอยู่ที่การมีส่วนร่วมของประชาชน ได้เข้ามาเป็นหุ้นส่วนการพัฒนา ในลักษณะเจ้าภาพร่วมกัน กับภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม อย่างไร

ผู้เขียนจึงนำเสนอแนวคิดนี้ เพื่อนำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน และคาดการณ์อนาคตถึงแนวโน้มความเป็นไปได้ ในการนำแนวคิดนี้มาใช้ภายใต้บริบทสังคมไทย ซึ่งปัจจุบันชุมชน และหน่วยงานในชุมชน ได้พยายามค้นหาแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนให้เข้มแข็ง และเติบโตขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับทุนทางสังคมที่มีเดิม ทั้งนี้ การทำงานร่วมกันของประชาชนจะทำให้เกิด

สังคมที่เข้มแข็ง การลงทุนในกระบวนการสร้างชุมชนจึงเป็นการลงทุนเพื่อการ “เพิ่มทุนทางสังคม” ซึ่งมีความจำเป็นต่อการพัฒนา ไม่น้อยกว่ากับการเพิ่มทุนทางเศรษฐกิจ การจัดสวัสดิการแบบบูรณาการในชุมชน โดยหุ้นส่วนการพัฒนาหลายฝ่าย จึงน่าจะเป็นรูปแบบหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน และสวัสดิการสังคมไทยที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน และสร้างความยั่งยืนขึ้นได้ในอนาคต

5. เอกสารอ้างอิง

1. รายงานประจำปี ของมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย. (2556). **สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ.2556**
2. อภิญา เวชยชัย. (2556). **การพัฒนายุทธศาสตร์สวัสดิการสังคมในกระแสการเปลี่ยนแปลง.** (ออนไลน์) from <http://www.tu.ac.th/org/socadm/about>. 25 กรกฎาคม 2558.
3. Pete Alcock. (2000). **Informal Care and the New Welfare Mix.** Social Work Around the world. Switzerland : International Federation of Social Worker (IFSW)